

MIESTAS VAKARUOSE: KAIP KENIGSBURGAS TAPO KALININGRADU

Per Brodersen. *Die Stadt im Westen. Wie Königsberg Kaliningrad wurde.*
Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008. 367 S.

Alvydas Nikžentaitis

Leidiny, publikuotas 2008 m., yra skirtas Kaliningrado srities pokarinei istorijai. Tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad tai dar viena istoriko studija, aprašinėjanti pokario įvykius labiausiai į vakarus nutolusioje šiandieninės Rusijos Federacijos ir buvusios Sovietų Sąjungos srityje. Perskaičius visą knygą aiškėja kiek kitoks vaizdas: autorius, kuriam už šią studiją buvo suteiktas daktaro vardas Diuseldorfo universitete, ėmėsi nagrinėti naują – taip pat ir vokiečių historiografijai – temą. Pero Broderseno dėmesio centre atsidūrė Kaliningrado srities identiteto formavimo problema 1945–1970 m. laikotarpiu. Tokio pobūdžio darbas yra pirmasis bandymas būtent tokiu kampu pažvelgti į šios Rusijos srities istoriją.

Identiteto formavimo problema knygoje nagrinėjama, kūrybiškai naudojant pastaruoju metu labai populiarius atminties kultūros teorinius konceptus. Dėl to autorius neatsitiktinai nemažai dėmesio skiria tokioms temoms kaip vietovardžių kaita, senojo (vokiškojo) paveldo naikinimas, naujų paminklų statymo, muziejaus ekspozicijos ar vedamų ekskursijų po Kaliningradą turinio analizei. Svarbią vietą knygoje užima istorijos iki 1945 m. pateikimo kuriant *homo sovieticus kaliningradensis* identitetą ir, aišku, pagrindinio Kaliningrado susikūrimo mito – Kenigsbergo šturmo 1945 metais aptarimas. Metodologiškai yra įdomūs ir poskyriai, skirti dabarties pateikimui kuriant kaliningradietiškąjį identitetą.

Visgi nors šis darbas ir skirtinas atminimą tyrinėjančių darbų problematikai, kai kurie poskyriai neleidžia abejoti, kad šio tyrimo autorius yra istorikas. Be tradicinių poskyrių, atskleidžiančių pokarinę šios srities istoriją, ypač reikėtų atkreipti dėmesį į autoriaus pastangas nustatyti Maskvos požiūrį į naująją Rusijos Federacijos dalį. Šis centro ir periferijos santykio atskleidimas nagrinėjamai temai ne tik suteikė konkretų istorinį kontekstą, bet ir buvo svarbi tyrimo dalis, siekiant charakterizuoti tam tikrus kaliningradietiškojo identiteto ypatumus.

Toli gražu ne visos tyrimo dalys yra absoliučiai originalios. Ir iki autoriaus darbo pasirodymo būta nemažai studijų, skirtų naujiems šios srities vietovardžiams, nekalbant apie gana plačiai tyrinėtą vokiečių išskeldinimo iš šios srities istoriją. Prie šių, kitų tyrėjų nagrinėtų, temų knygos autorių vertė sugrįžti pati darbo koncepcija ir pagrindinis knygos tikslas – parodyti, kaip vokiškas Kenigsbergas buvo transformuotas į sovietinį Kaliningradą. Visgi nuoseklus autoriaus darbas, visų pirma Rusijos archyvuose, leido ir šiais neblogai ištyrinėtais klausimais pasakyti nemažai nauja.

Darbo pradinė tezė – Maskva aneksuotus Rytprūsius užmiršo iškart po jų užkariavimo – tapo ir pagrindine darbo ašimi, apie kurią sukosi Broderseno samprotavimai apie kaliningradietiškojo identiteto formavimą.

Būtent dėmesio stoka iš centro ir baimė dėl srities ateities lėmė kaliningradiečių norą kuo labiau išryškinti šios srities sąsajas su centru. Šie norai jau pirmaisiais Rytprūsių priklausomybės Sovietų Sąjungai metais reiškėsi išskirtiniu ryšiu su Rusija akcentavimu. Stalinui sąmoningai ar ne išsprūdu-si frazė apie Rytprūsius kaip nuo seno rusišką teritoriją tapo vienu pagrindinių kaliningradiečių topų, kuris viešojoje erdvėje (kai kuriais atvejais netgi priešingai centrui) buvo pateikiamas kaip aksioma. Tačiau ne vien šis siužetas turėjo sužadinti kaliningradiečiams naujai užkariautos teritorijos savumą. Jau pirmaisiais srities egzistavimo metais buvo akcentuojami ir kiti realios Rusijos ir Vokietijos istorijos sąlyčiai Rytprūsių teritorijoje: Septynmetis karas, napoleonmetis bei rusų kariniai veiksmai Rytprūsiuose Pirmojo pasaulinio karo metais. Visas šių temų spektras, pradėtas formuoti pirmaisiais Kaliningrado srities egzistavimo metais, atsiskleidžia 1996 m. kaliningradiečių istorikų parengtoje pirmoje ir kol kas vienintelėje Rytprūsių istorijoje, atskleisdamas, be kita ko, ir dabartinių kaliningradiečių mentalinius ryšius su pirmaisiais rusų naujakuriais šioje srityje ir to meto sovietine propaganda. Nors laikotarpiui iki 1945 metų, kaip parodė knygos autorius, ir buvo skiriama šiek tiek dėmesio, tačiau, be jokios abejonės, Kenigsbergo šturmas 1945 metais ir jį simbolizuojantis paminklas 1200 gvardiečių tapo pagrindiniu naujojo miesto, vardu Kaliningradas, įkūrimo mitu.

Pažymėtina, kad būtent Kaliningrado srities sąlyčio taškai su Rusija rusiškojo nacionalizmo dominavimo laikotarpiu, datuojamu pirmaisiais pokario metais, lėmė pavienių vokiečių kultūros paminklų išlikimą, lygiai taip pat kaip sovietinio žmogaus vaidmens akcentavimas Sovietų Sąjungoje turėjo įtakos Kanto ir Šilerio paminklų išsaugojimui. Pastarųjų paminklų išlikimą lėmė, kaip įtaigiai parodė autorius, jų vokiškosios kilmės, sąlyčio taškų su Kaliningradu nutylėjimas ir jų reikšmės pasaulinei kultūrai akcentavimas.

Visgi praeities temos, – ir čia vėl reikėtų sutikti su knygos autoriumi, – teikė per mažai identifikavimosi su likusia Rusija galimybių. Ateitis kaliningradiečių identiteto formavimui turėjo suvaidinti ne mažiau svarbų vaidmenį nei praeities vaizdiniai.

Autorius pagrįstai nurodo, kad galų gale ir šie bandymai reikiamo efekto nedavė. Kaliningradietišką mitą apie asmeninį Stalino rūpinimąsi sritimi, pradėtas kurti 6-ojo dešimtmečio pradžioje, nebuvo galutinai užbaigtas dėl greitai prasidėjusios destalinizacijos, o techninės pažangos akcentavimas srityje aiškiai kirtosi su realybe. Lietuvos artumas šiai RSFSR sričiai taip pat nepadėjo įtikinti gyventojų jų pagerėjusiu gyvenimu, ir dar 7-ajame dešimtmetyje skaitytojų laiškuose iš Kaliningrado praslysdavo vietos gyventojų noras bent autonominės srities teisėmis būti prijungtiems prie Lietuvos SSR.

Šiuos Kaliningrado srities valdžios bandymus formuoti *homo sovieticus kaliningradensis* tapatybę galima įvardyti kaip tikslingą valdžios vykdomą propagandą. Tokiu atveju reikėtų kelti klausimą, kiek propaganda iš tikro prisidėjo prie atminties kultūros formavimo, arba svarstyti propagandinių priemonių efektyvumo problemą. Autorius šiuos klausimus paliečia, tačiau tai daro gana paviršutiniškai. Pavyzdžiui, jo darbe net nebandoma ieškoti atsakymo į klausimą, nuo kada rusų naujakuriai pradėjo laikyti sritį savo gimtine.

Kalbant apie kitus darbo skyrius, galima pažymėti autoriaus sugebėjimus išvelgti kaliningradietišką specifiką sovietinėje erdvėje. Tačiau jo samprotavimai apie techninę pažangą, kaip kuriamo kaliningradietiškojo tapatumo dalį, kelia klausimą, kiek tokie procesai buvo tipiškai Kaliningradui,

o kiek tai buvo tik bendrasovietinių procesų atspindys konkrečioje Rusijos Federacijos srityje. Aišku, norint atsakyti į šį klausimą, reikėtų analogiškų tyrimų SSRS mastu, kurie lig šiol nėra atlikti.

Šios pastabos tėra įkyraus recenzento bandymas rasti puikiai suręstame darbe vieną ar kitą silpnę vietą, tačiau jos tikrai neturi įtakos galutiniam vertinimui. Pero Broderseno knyga atveria naujas teritorijų, po Antrojo pasaulinio karo pakeitusių valstybinę priklausomybę, tyrinėjimo perspektyvas. Darbe išbandytos metodologinės inovacijos gali būti panaudotos tiriant kad ir to paties Klaipėdos krašto pokarinę istoriją. Tikrai norėtuši, kad šis darbas sudomintų kurią nors Lietuvos leidyklą, kad po kurio laiko ši knyga pasiektų skaitytoją ir lietuvių kalba.

O pabaigoje dar šis tas. Nors Broderseno darbas orientuotas į sovietinio Kaliningrado konstravimo procesus, recenzijos pabaigoje vertėtų paminėti bent vieną artimai su Lietuva susijusį epizodą.

Lietuvos skaitytojus, be jokios abejonės, sudomins Broderseno rasta diskusijų, kuriose aktyviai dalyvavo ir Lietuvos SSR atstovai, medžiaga apie naujuosius Kaliningrado vietovardžius. Rusijos archyvų medžiaga rodo, kad pradinę iniciatyvą pervadinti senuosius vietovardžius rusiškais parodė naujoji Kaliningrado srities valdžia. Šiame naujų vardų išgalvojimo procese, prasidėjusiame jau 1946 m., siekiant naujųjų srities gyventojų tvirtesnės integracijos, buvo klausama net jų nuomonės. Žinoma, savo nuomonę, pasak knygos autoriaus, jie galėjo pareikšti tik mažųjų gyvenviečių atžvilgiu.

Gyvenviečių pervadinimo klausimas akivaizdžiai parodė centro ir periferijos santykį. Net ir šiuo iš pirmo žvilgsnio ne strateginiu klausimu galutinį žodį turėjo tarti Maskva. 1947 m. pradžioje šiam klausimui spręsti buvo sudaryta komisija, kurios darbe dalyvauti buvo pakviesti ir Lietuvos atstovai. Nors prieš posėdį buvo gautas palankus kaliningradiečiams akademiko Pičetos atsiliepiamas, ryžtingai prieš šios srities vietovardžių rusinimą stėjo Lietuvos TSR Istorijos instituto direktorius (ne Ministrų tarybos pirmininkas, kaip nurodo Brodersenas) Povilas Pakarklis, reikalavęs išlaikyti lietuviškus vietovių pavadinimus. Tokie jo reikalavimai, nors ir privertė dvejoti kaliningradiečių pasiūlymu kitus komisijos narius, visgi buvo atmesti. Galutinį žodį tarė ne mokslininkai, o kariai: vienas iš lemiamų argumentų, dėl ko buvo atsisakyta priimti Pakarklio siūlymus, tarties problemos – rusų naujakuriams ir kariams lietuviškus vietovardžius ištartu buvo taip pat sunku kaip ir vokiškus. Negelbėjo situacijos ir kompromisinis Pakarklio siūlymas suteikti lietuviškiems vietovardžiams slaviškas galūnes.

Ši istorija įdomi ne vien dėl lietuvių dalyvavimo, sprendžiant Kaliningrado vietovardžių klausimą. Diskusijoje panaudoti kiti politiniai ir ekonominiai Pakarklio argumentai (lietuviškų vietovardžių nereikia keisti, nes kils papildomi kaštai, kai ši sritis bus prijungta prie Lietuvos SSR) liudija, kad 1947 m. pradžioje centras nebuvo galutinai apsisprendęs dėl šios srities teritorinės priklausomybės Sovietų Sąjungos ribose.

POLITINIŲ REPRESIJŲ AUKŲ ATMINIMO KNYGA

The Memory Book of political repressions victims: the Kaliningrad region / E. I. Smirnova, V. N. Maslov et al.; ed. by V. Yu. Kurpakov, E. I. Smirnova. Kaliningrad: Terra Baltica, 2007. 496 p.

[Книга памяти жертв политических репрессий: Калининградская область / сост. Е. И. Смирнова, В. Н. Маслов; под ред. В. Ю. Курпакова, Е. И. Смирновой. Калининград: Терра Балтика, 2007. 496 с.]

Ilya Dementyev

It's indeed evident in XXth century that history is always a trauma; only traumatizing experience makes writing the history possible as well as necessary. The metaphor of *Eden's garden* expresses tranquility of the time-without-history very well. The fall of man became not only a moment when morality appears but also it is *conjectural beginning of human history*.

Russian history knows a number of such man's fallings therefore it's fruitful and consequently *real* history. Dialectics of *crime and punishment* in Russian history will feed imagination of historians for long time, providing them with the diverse materials for analysis. Real and imaginary crimes, deserved and unjust punishments, delayed and frustrated rehabilitations create a space of human fates, and if we forget those fates we add one wrong judicial verdict by another one – historical sentence. There are multivolume “Memory Books of political repressions

victims”, which should rehabilitate in the human memory those people who innocently suffered from the Soviet political repressions.

The Kaliningrad region is young and small part of Russia which finally entered the process of returning the good memory about compatriots. This volume includes information about more than 3000 victims of repressions who lived or live in the Kaliningrad region nowadays. After-war repressions in this small area didn't turn into that catastrophe which tinctures in the gloomy tones the whole historical epoch. The Memory Book consists of one volume while in some Russian regions such a volume would include not more than one or two letters of alphabet. The Martyrolog is divided in two parts. The first one represents data about people subjected to repressions directly in the Kaliningrad region in 1945–1983 (630 persons). Majority of them was sentenced for different periods of the imprisonment according to the sadly known article 58 of the Penal code in 1945–1953. The meager lines of the biographical articles contain – as far as it's possible – data about origin of a person, his or her sentence and rehabilitation (which was implemented by two waves in 1950s and 1990s). We can meet among repressed people migrants who came to this new Soviet region as well as German inhabitants from the former East Prussia (usually they defined in documents as “German subjects”, “*nemetskie poddannye*”). There are not only Russians and Germans but also the whole International fallen under the roller of repressive machine: Jews, Lithuanians, Polish, Estonians...

The second list is larger. It includes data about repressed citizens living now in the Kaliningrad region. Usually sentences were passed out by the courts in other Soviet regions but victims and their families (according to the Federal law “On rehabilitation of political repressions victims”) “on the place of residence” fell in touch with the Kaliningrad regional non-governmental organization for protection of rights of political repressions victims. Memory book appears to be one of directions of these organization activities (others are described in the Applications to this book).

Composition of the book can be considered as successful: the meager lines of the Martyrolog are accompanied by the impassive historical survey, added with archive material of the courts’ reports; as if we hear the voice of the cold-blooded accusers behind the rustle of pages of criminal cases. Further there are voices of the victims themselves – via memoirs of their relatives, interviews, letters <...> Some data were published earlier in the regional newspapers; other ones are published for the first time. Endurances from the Penal code are applied (including all the paragraphs of the article 58) as well as other documents wreaking human fates in that time. There are many copies of the documents and photos of the victims – we have a chance to see their faces, to become the unique witnesses of their defense through such external acquaintance. The polyphony of the book is without doubt its merit.

Authors drew up a contradictory portrait of the contradictory epoch. Not everybody was condemned: some documents talk about those who were justified owing to absence of crime’s components even by the Stalin’s court (one justifying sentence is published on the p. 370 – one witness wasn’t enough to condemn). Cases for repressions were diverse: “counter-revolutionary slander against the Soviet government” (p. 364), cohabitation with “the patricide” (p. 367), “clearly harmful instructions for sowing of the cereal crops” (p. 369), systematic hearing of the foreign radio broadcasts (p. 377) <...> In the first after-war years of the history of the Kaliningrad region both migrants and their neighbors – Germans were allegedly involved into anti-Soviet propaganda. *The Big Brother* was watching everybody: ones discussed life in *kolkhozes* and abroad, others read and wrote anti-Soviet verses or sang songs <...> There were very exotic ways to base and express the views of the people who got to know *war and peace* in their experience: one of convicts “asked one worker [to give him] 13 matches [and] laid out the number 666, after that he explained the meaning of this number and laid out names of the party and Soviet government leaders, declaring that one of them is already dead and the other should be murdered” (p. 373).

What stimulated those people to enter the way of open – at least verbal – resistance to the Soviet authorities, to the Stalin’s regime? Evidently, not all of them were consecutively critically disposed towards the authorities, for some people it was only misunderstanding. Some of them are amazingly naive: “the defendant Malinauskas does not deny the facts of the anti-Soviet statements but declares that he would like to be explained what his mistakes are and why” (p. 372). The price of his desire was ten years of prison. The naivety is not a safe feature for a human body, especially in so stormy time. Resolutions of meetings and “letters of working people» are quoted in archive documents: the doctors-wreckers should be put into cages and «carted around the cities and *kolkhozes* to be shown to all the Soviet people as bandits-scientists, as beasts in the appearance of man” (p. 334).

The Memory Book is an important and necessary element of contemporary historiography of the Soviet history; it’s impossible to overestimate its scientific and moral value. The merit of this edition is not only a lot of new data, presented in this edition. This book makes us to think about some exceptionally important issues of our historical and legal consciousness; it becomes a cause for the serious talking.

The definition itself “victims of political repressions” is problematic. The historical survey about 1946–1953 (and applied documents) let us understand that exactly these first after-war years are in the focus of the researchers’ attention. The point is civic German and Soviet population of the Kaliningrad region which was subjected to repression mainly on the ground of the “political” article 58. However a reader may meet also another people in the list of victims: some soldiers of *Wehrmacht* were already arrested in summer, 1945 (for example, p. 14); some Soviet citizens were subjected to repression after Stalin’s death and later, in 1970 (p. 9) or 1983 (p. 49). The question is as follows: who should be included into this sorrowful list? Do the warden collaborated with the Nazis on the occupied area has a right to be there? Or a Nazi himself who fought against Red army? The accidental – not political – prisoner condemned under the article 58 for the illegal crossing of border? There are two ways to define a victim of repressions: the first is to publish data about all repressed people (repression is emphasized), the second is to limit the circle by the innocently injured people (victim is emphasized). The first way would demand more thorough work; the second way means to be daring enough to dispense justice for the second time. But there are different people with different fates in this list. One Ukrainian who crossed the border from Poland (p. 10) adjoins on the page with a German soldier of *Wehrmacht* who was shot in February, 1945 (p. 52). Lidia Balaban in her article emphasizes that there were “a number of fascists accomplices” (p. 326) among people condemned under the article 58, moreover majority of them “were punished not for imaginary crimes but for real collaboration with the Nazis” (p. 330). Among them were Hans Dreier and Maks Heumann (p. 338–339). Dreier was a member of NSDAP, an active participant of struggle against partisans on the occupied areas; Heumann was an organizer of exploitation of workers and prisoners of war in the railroad-car building plant in Königsberg. Both were condemned under the article 58, and Dreier has got a larger period of imprisonment (data about their rehabilitation are absent). But only Dreier found his place in this list of victims. Can we be sure that sentences were based on the proofs of the real fault? Should we include those persons into the Memory Book? Is it correct to include ones and exclude the others?

Similar problems exist also in other Russian regions: what should one do with the official of NKVD who was personally responsible for illegal repressions of citizens and later was subjected to repression himself under the article 58 and subsequently was rehabilitated? The Krasnoyarsk historians didn’t include data about such persons into the Memory Book, but didn’t they infringe the principle of the edition? From the point of view of the legislation a victim is a person who was subjected to different measures of the coercion from the part of the state due to political reasons or who was restricted in their rights under the same reasons as well as their children (art. 1–2 of the Russian federal law “On rehabilitation of the victims of political repressions”). This legislatively fixed criterion doesn’t reserve any possibility for a researcher to limit circle of victims according to his own point of view.

The survey of the repressions’ history in the Kaliningrad region is made till 1953 only and it’s not very correctly. Repressions – perhaps not so scaled – were continued till Perestroika in USSR, and it’s proved by published lists of victims. However the article of Lidia Balaban doesn’t trace any evolution of repressive mechanism; the only material which exceeds the frames of Stalin’s period (written by Evgeni Maslov) is devoted to pursuit of believers generally recognized as “one of the main objects of repressions” (p. 387) notwithstanding the great lack of the documentary evidence and statistics. Of course, characteristics of the time between 1953 and 1985 would require additional work and would be rather harmful for any living today people who participated in political

repressions. But the picture of “the arbitrariness of the totalitarian state” is not completed and consequently is far from objective.

The work has just started. The volume of the actual data in the book probably could be more imposing and any future researcher will have a chance to add information in this book. One could write also about Soviet soldiers and officers repressed during East-Prussian operation (including Alexander Isayevich Solzhenitsyn and Lev Zinovyevich Kopelev who were subjected to repression outside an area of the future Kaliningrad region); we should find out here also the data about people who were condemned in the other regions but became prisoners in this western part of the Soviet union (for example, well-known human rights activist and general Piotr Grigorenko, condemned in Tashkent and placed into the psychiatric hospital in Cherniakhovsk town of Kaliningrad region).

This kind of victims’ registers is very important. The data on such people being victims of repressions have to meet two requirements – completeness and accuracy. However there is no complete accordance between the published text and lists of victims – it depended on editors. Some people mentioned in the documents are not found in the lists of victims (Nikolayev – p. 328; Karina – p. 330; Kozlowski – p. 337; Gilda Link – p. 338; Possible – p. 344; Oat – p. 345; Alike – p. 347; Tsekhmistrova – p. 361, etc.). One can come to the conclusion that authors decided to exclude any incomplete information about any people, but this assumption is disproved by the content of some references, for instance: “LORKE Siegfried. Rehabilitated on the 15.02.2000” (p. 47). Of course, it would be more vantage points for this book if this list was added even with incomplete data from the official documents witnessed about victims of repressions.

It’s really hard to work with documents because their condition; that’s why authors failed to get know how to decipher names of East Prussian villages; some German surnames were spelled in different ways. But too many surnames mentioned in the published documents are not similar to surnames in the lists of victims. <...> it would be reasonable to add also a glossary of geographical names (there are German as well as Russian names of cities and villages, and some of these German names are not identified).

One more – simultaneously scientific and moral – question appeared while publishing surnames of concrete people mentioned in the documents. Authors disclose names of victims – condemned and justified people. At the same time names of officers of the NKVD are encoded by the initials (a document narrates about Lieutenant Colonel G., who insulted a detained person and was warned about inadmissibility of such behavior by chief of MGB department, p. 354; by the same way the authors defense other officers of police and witnesses, whose evidences were the ground of accusation). Meantime names of procurers and judges, who undersigned references and reports, are published completely. It’s interesting that *vice versa* in some places initials encode names of communists and VLKSM activists who were subjected to repression on political reasons (turned out of the Communist party or dismissed from their posts). Authors explain it by norms of the federal law “On information, informatization and information protection” of 1995 about obligations to keep confidentiality of personal data (p. 399). But the mentioned law became invalid in 2006; instead of it two other laws came in force on July 27, 2006 – “On information, information technologies and information protection” and “On personal data”. But is it lawful to support on those laws in such delicate question? Article 6 of the latter law defines conditions of personal data treatment without consent of their subjects: “in the aims of professional activities of journalist or in the aims of the research, literary or other creative activities under condition that rights and freedoms of the mentioned subject are not disrupted” (Item 6). This law provides a researcher with rather large powers

with regard to establishing the fact of people rights' disrupting. If disclosing of any person's name from any official and public document breaks his or her rights and legal interests? Is it lawful to disclose personal data of one group of people and to protect personal data of other people in the framework of the same research project? Where are borders of security? Does this norm apply to the leaders of the party and of the state, secretaries of regional committees of the Communist party in that time? Probably this problem can't be solved so easily, it requires to be solved by every researcher personally. But, no doubt, one united principle must be maintained in publishing of personal data in the same edition.

And nevertheless with all these inaccuracies this book became the terrifying sentence to Stalin's repressive system. The state of workers and peasants which have won the Great War continues their own struggle against their enemies. And who are those enemies? They are far from exploiter classes: workers, collective farmers, confectioners, cleaning women, streetcar operators <...> That is professional composition of people who suddenly and by unknown reasons found themselves in the hands of investigators. Even if we exclude from this list people suffered indeed by chance, we will find also those who were critically imposed towards Soviet authorities. What made them to write anonymous letters to the party and state leaders? What encouraged them to sing anti-Soviet songs and to glue leaflets on the notebook leaves? Why F. Reznikov stated in 1951 in the office of the secretary of the *raykom* (district committee of the CPSU) that "the party in its policy reached a deadlock, from which there is no output" (p. 374)? "For what?" – So was titled a chapter of the book which consists of repressed people recollections (p. 441–442).

The Memory Book gives us a lot of information to think about. It serves simultaneously to the different educational goals. Such books help us to study history of our own people but also they have also an educational meaning. Resistance is not always the armed riot. Sometimes resistance is a word which was said in wrong time; it's a radio broadcast which was heard not in time; it's merciful relation to the incorrectly accused. It's possible to destroy the routine of the things in different, sometimes funny, ways. One secretary of *raykom* procures a cow and tried to milk her. "<...> The cow was obstinate, so to avoid kicks and get all the milk, he tied a shawl as a woman <...> some sympathized to him, and others chuckled themselves, recommending him to dress skirt besides the shawl, and sometimes he did it <...>" (p. 379).

Writing the history is not only caused by trauma but also helps us to overcome it. This overcoming is possible under fulfillment of some conditions: to aim to publish the truth only, the whole truth and nothing but the truth. Therefore researchers have to refine details, collect new data, a lot of reprints of this Memory Book of political repressions victims. And probably the time will come when we'll be able to publish all names of victims and their families' members, of hangmen and their participants.

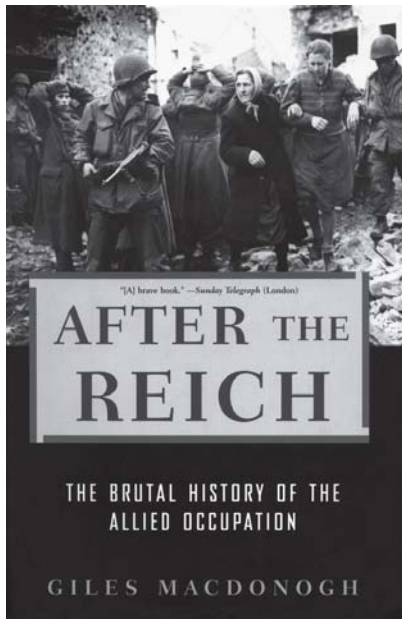
Zoya Aleshnikova, a member of the regional commission for restoration of repressions victims' rights, regrets in her article: "There is no such a place in Kaliningrad where one may bring flowers in memory of our parents and relatives who disappeared in the prisons, GULAG, places of deportation. It's necessary for us to have a memorial sign or the stone symbolizing the common grave <...>" (p. 405). No doubt, a sign is necessary. But *lieu de memoires* are not only the points on the map. This book published in Kaliningrad has already become such a place: we believe that thanks to the selfless work of its authors this memory won't be lost.

PRALAIMĖJUSIOJI VOKIETIJA IR VOKIEČIAI SAJUNGININKŲ GNIAUŽTUOSE

Giles MacDonogh. *AFTER THE REICH: The Brutal History of the Allied Occupation*. New York: Basic Books, 2007. 618 p.

[Giles MacDonogh. *PO REICHO: brutaliąją sąjungininkų okupacijos istoriją*. Niujorkas: Basic Book, 2007. 618 p.]

Arūnė Liucija Arbušauskaitė

Apie Antrąją pasaulinį karą ir jo pasekmes prirašyta tiek knygų, jog kartais atrodo – apie ką gi dar galima rašyti? Tačiau tolyn nueinantis laikas įrodo, kad dar ne viską žinome; kartais atsiskleidžia tokie siaubingi ano meto įvykiai, kad priverčia sudrebėti net dabar, po šešiasdešimties metų.

Knygos *AFTER THE REICH* [Po Reicho] autorius Giles MacDonoghas pristatomas kaip istorikas ir žurnalistas. Gimęs 1955 m. Londone ir ten baigęs mokyklą, toliau studijavo Katalikų universitete Paryžiuje, vėliau Oksfordo universiteto Baliolio koledže įgijo šiuolaikinės istorijos bakalauro ir magistro laipsnius. Tobulinosi istorijos tyrimų metodikos srityje Paryžiuje (*Ecole Pratique des Hautes Etudes*). Jis parašė vienuolika istorinių monografių – *Prussia, The Perversion of an idea* (1994), *Frederick the Great* (1999), *The Last Kaiser – Wilhelm the Impetuous* (2000) ir kt. Daug jo straipsnių ir istorinių apžvalgų spausdino *Financial Times*, *The Guardian*, *The Times* and *FT Deutschland* ir pan.

Knyga *AFTER THE REICH* vos pasirodžiusi sukėlė didelį susidomėjimą. Žinoma, G. MacDonoghas nėra pirmasis, mėginantis parašyti kažką originalaus apie Antrąją pasaulinį karą ir kas buvo po to, tačiau jo *modus operandi* pateikti istorinius faktus ir juos interpretuoti, neprarandant skaitytojo susidomėjimo ir analizės gilumo, akademinėje visuomenėje yra žinomas ir aukštai vertinamas. Atitinkamai buvo įvertintas ir knygos *motto*:

*Absumet heres Caecuba dignior
servata centum clavibus et mero
tinguet pavimentum superbo
pontificum potiore cenis.* [Apie tai – vėliau].

Ižangoje autorius pristato esminius tyrimo taškus: tai knyga apie vokiečius, patyrusius pralaimėjimą; tai knyga apie absoliutų nuolankumą supratęs, kokius nusikaltimus jiems primetė nacionalsocialistinė valstybė. Autorius neketina kaltinti, tačiau neabejoja teise trokšti kraupaus keršto, kuris kilo karui pasibaigus. G. MacDonoghas panaudojo nemažai istoriografinės literatūros ir memuaristikos, archyvinių dokumentų ir, kaip pats pabrėžė, ypač daug asmeninių interviu, kurių pagrindinės respondentės buvo moterys – vokietės, lenkės, čekės ir kitos. Rašydamas apie pokarinę Vokietiją ir

sajungininkus, autorius pabrėžia, kad vis dėlto pagrindinė analizės kryptis bus vokiečiai. Kaip pats paaškina, vokiečiais jis laikys visus, kalbančius ta kalba. (*My „Germans“ are the German-speaking peoples as they are massed in central Europe*. Xi) Autorius svarsto – galbūt sąjungininkai (visi, be išimčių) ir galėjo pasirinkti „nugalėtojų“, „išlaisvintojų“ stilių, tačiau dauguma jų pasirinko neapykantą (p. 3). Linksni ir laimingi (*lucky and happy*) jie buvo tik pirmąsias savaites po Pergalės. Paskui prasidėjusi kasdienybės rutina skatino visai kitokią jauseną ir elgesio būdus. Šitai suformavo vokiečių *kolektyvinės kaltės* būseną, kuri pasireiškė begaliniu nuolankumu ir paklusnumu sąjungininkams. (*Kolektyvinė kaltė* padarė juos visus atsakomings: moteris, senus vyrus ir vaikus, netgi naujagimius. Xiii). Tai yra pagrindinis šios knygos leitmotyvas. Kitas ne mažiau svarbus leitmotyvas – Vokietijos ir vokiečių, kuriems turėjo būti atlikta 4 „D“ operacija: decentracija, demilitarizacija, denacifikacija ir demokratizacija (p. 7), politinė ir ekonominė ateitis.

Pirmoji knygos dalis *Chaosas (Chaos)* prasideda pasakojimu apie Vieną. Sąjungininkų armijų kelią 1945 metų pavasarį link Vienos per visą Centrinę Europą, miesto užėmimą autorius analizuoja nesileisdamas į karinių operacijų niuansus. G. MacDonoghas pažymi, kad armijas „išvaduoja“ vieni sutiko su gėlėmis, kiti – su baime. O baimę gimdė gebelsinė „teroro propaganda“, kuri ėjo pirmiau negu Raudonoji armija. Autorius kelia klausimą, – kodėl propaganda akcentuoja rusų kareivių žiaurų elgesį su moterimis vokiečiais, jeigu nuo tų pačių kareivių lygiai taip pat kentėjo bulgarų, rumunų, Jugoslavijos moterų. Apie Raudonosios armijos kariškių elgesį su moterimis, ypač prieš (vokiečiais) moterimis, daug diskutavo rašytojai, politikai, kariškiai. Vieno atsakymo nebuvo rasta, nes ir sąjungininkų armijos elgėsi panašiai. G. MacDonogho knygoje pateikiami pavyzdžiai tik parodo žemųjų žmogiškosios prigimties instinktų viešpatavimą karo metu. Mėginimai rasti priežastis, kodėl prasiverždavo masinio moterų prievartavimo protrūkiai, mano nuomone, yra bevaisiai, neduodantys galutinio atsakymo. Šis skyrius užbaigiamas 1945 m. gegužės mėnesio pirmosiomis dienomis, kai jau buvo aiškus Vokietijos žlugimas ir sąjungininkų kariuomenių pergalė. Šiek tiek mums neįprastas Antrojo pasaulinio karo pabaigos akcentas – sovietinės (ir rusiškos) istoriografijos buvome įpratinti, kad Antrasis pasaulinis karas baigėsi Berlyne. Šios knygos autoriui karo pabaigos akcentas yra sąjungininkų armijų pasirodymas Austrijoje.

Antrame skyriuje *Laukiniai laikai (Wild Times)* autorius tyrinėja bendrą „išvadautos“ Centrinės Europos padėtį 1945 metais. „Išvadavimą“ pradeda Raudonoji armija, o analizė prasideda nuo rytų. G. MacDonoghas aprašo Raudonosios armijos kelią nuo Rytų Prūsijos per Pomeraniją, Sileziją ir Brandenburką. Kita „išvadavimo“ trajektorija nuo vakarų – sąjungininkų armijų – per Reiną, Bavariją, Holšteiną ir Hanoverį, Badeną ir Vürttembergą, Aukštutinę Austriją ir Tirolių. Šiuo skyriumi knygos autorius, regis, įvykdo savo pagrindinį uždavinį – parodo, kaip sudaužomas kasdienis paprastų žmonių gyvenimas. Jis nevengia sodrių epitetų ir metaforų, aprašydamas žmonių aukas, miestų griuvėsius (p. 30–45). Nenutylėdamas aprašo koncentracijos, karo belaisvių stovyklas, jų kontingentą. Trumpai stabtelėjęs prie diskutuotinių teritorijų (Tiuringijos, Saksonijos ir kt.), pagaliau pasiekia Berlyną.

Europa sugriauta, o Berlyno vaizdas – dar baisesnis. Pralaimėjusios Vokietijos sostinei skirtas trečiasis skyrius (p. 95–125). Perskaičiusi tą skyrių keletą kartų, pamatydavau vis kitoki Berlyną. Griuvėsiai, elementarių gyvenimo sąlygų stoka, žmonių minios, įvairiausių armijų ir rūšių kareiviai... Ką gi, chaoso laikotarpio chaotiška ir sostinė. Sąjungininkų armijų susitikimą autorius pavadino „medaus mėnesiu“, tačiau, žinoma, šis mėnuo greitai praeina. 1945–1946 metai – tai laikotarpis, kai vyksta aštrūs debatai ne tiek dėl Vokietijos pa(s)idalijimo, kiek dėl Berlyno pasida-

lijimo. Apie šiuos procesus reikėtų skaityti kitas knygas. G. MacDonogho aprašymą laikyčiau gan paviršutinišku.

Ketvirtasis pirmosios dalies skyrius aprašo etninių (ir ne tik) vokiečių išvaramą (*expulsion*) iš Čekoslovakijos, Vengrijos ir Jugoslavijos. Pasitraukimas iš Klaipėdos krašto ir Rytprūsių 1944 m. palyginti su tuo, kas aprašyta šiame skyriuje, tebuvo lengvas „pasivaikščiojimas“. Tenesupyks ant manęs tie, kurie iki šiol sielvartauja dėl etninių gyventojų „išvaramo“ iš Rytprūsių... Tiems siūlau atsiversti knygą AFTER THE REICH ir paskaityti 125 ir tolesnius puslapius. Mėginimai suskaičiuoti išvartus vokiečius iš aukščiau paminėtų teritorijų dėl chaotiškos ir tikslios statistikos trūkumo yra nesėkmingi.

Ta pati tematika analizuojama ir skyriuje *Atgal į Reichą! (Home to the Reich)*. Tai iš Rytų Prūsijos atimtų ir Lenkijai atitekusių teritorijų „valymas“ nuo etninių vokiečių. Šie vokiečiai Lenkijoje atsidūrė Antrojo pasaulio karo metu, prievarta atvežus juos pagal nacistinę *Lebensraum* programą. Visus karo metus tie žmonės gyveno specialiose stovyklose, o karui pasibaigus privalėjo išvykti į Vokietiją, tik nežinia kur...

1945 m. birželio 5 d. Vokietija formaliai buvo suskirstyta okupacijos zonomis. Tai buvo būdas įveikti chaosą ir pereiti prie elementaraus kasdienio gyvenimo. Antroji šios knygos dalis (*Allied Zones*) skirta visų keturių okupacijos zonų (rusų, amerikiečių, britų, prancūzų) ir zonų bei sektorių Austrijoje charakteristikoms. Supažindinama su bendroju ir specialiaisiais režimais, valdymo struktūromis, gyvenimo sąlygomis, judėjimo apribojimais ir pan. Zonomis ir lageriais buvo sutvarkyta visa „laisvinta“ Europa, ir tai buvo būtent tas būdas, kai nė vienas civilis žmogus praktiškai jokios „laisvės“ neturėjo. Desperatiškos žmonių pastangos įgyti „laisvę“ baigdavosi kalėjimais, bausmėmis, prievartiniais darbais arba mirtimi. Žmogaus teisės, asmens orumas, savigarba ir pan. neturėjo jokios reikšmės nė vienoje okupacinėje zonoje. Tai autorius akivaizdžiai parodo cituodamas daugybę dokumentų ir interviu.

Kasdienis gyvenimas okupacinėje zonoje iš tikrųjų buvo dviejų skirtingų pasaulių – okupacinės kariuomenės ir pralaimėjusių žmonių – koegzistencija. Nepaisant objektyvių skirtumų, buvo gyvenimo sričių, kur tie pasauliai susikirsdavo ir privalėdavo tolerantiškai elgtis vieni kitų atžvilgiu. G. MacDonogho knygoje tokie socialiniai segmentai yra aiškiai apčiuopiami: vaikai, menai (kultūra), spauda ir leidiniai, žydai ir, kas itin svarbu, emigracija.

Mano nuomone, keblu vertinti trečiąją knygos dalį *Nusikaltimas ir bausmė (Crime and Punishment)*. Šioje dalyje labiau dominuoja žurnalistas, ne istorikas. Čia originaliai, visiškai Normano Davieso stiliumi, parodyti kišenvagiai, žudikai, prostitutės, naciai, pabėgėliai, kontrabandininkai, spekuliantai, karo nusikaltėliai ir Niurnbergo procesai – vienoje plokštumoje supinta atskirų įvykių ir objektų mišrainė (p. 429–451).

Ketvirtojoje knygos dalyje *Kelias į laisvę (The Road to Freedom)* trumpai apibūdinami Potsdamo susitarimai, dar trumpiau paminimas santykių tarp sąjungininkų atšalimas ir, laikantis amerikietiškojo *happyendo* principo, knyga baigiama Berlyno oro keliu bei prasidedančiu Vakarų Vokietijos ekonomikos atsigavimu.

Labai vertinu autorius, kurie parodo pagarbą skaitytojui, pateikdami Rodykles (*Index*). Žinoma, racionaliau būtų buvę jas sisteminti, tačiau ir bendra *Rodyklė* padeda susigaudyti šioje knygoje ir lengviau ja naudotis. O knygos AFTER THE REICH *Rodyklė* išties išpūdinga – joje per pusantro tūkstančio pavadinimų. Knygą pagyvina nežinomos unikalios fotografijos iš Herderio instituto, Sudetų vokiečių archyvų ir muziejų, taip pat iš privačių kolekcijų.

Antrojo pasaulinio karo pabaiga 1945 metų gegužės mėnesį iš tikrųjų nebuvo kančios ir pažeminimo pabaiga. Kaip tik G. MacDonoghas, pasakodamas apie sąjungininkų okupacinį režimą Vokietijoje ir Austrijoje 1945–1949 m., tai įrodo, remdamasis ir naujai perskaitydamas archyvinius dokumentus. Knyga gali šokiruoti. Tai pripažįsta ne vienas jos recenzentas. AFTER THE REICH, parodydama šiurpią ir žiaurią pralaimėjimo patirtį, kartu nubraukia tą „nugalėtojo“ įvaizdį, kuris buvo diegiamas Vakarų šalyse, ypač JAV. Ir tik baigus skaityti knygą galutinai atsiskleidžia jos *motto* prasmė. Tai Quinto Horacijaus Flako eilėraščio jo bičiuliui Postumui paskutinis posmas. Lietuviškai šios eilės skamba taip (H. Zabulio vertimas):

*25. Oresnis ainis gers netaupydamas
už šimto raktų saugotą cekubą
ir laistys ant grindų per nieką
gėrimą, vertą šventikų stalo.*

Šiame Horacijaus eilėraštyje kalbama, kad nors ir kas tu būtum – karalius ar skurdžius – vis tiek reikės mirti, viską reikės palikti. Paskutiniame posme poetas draugui sako, kad koks nors ainis nevertins to, ką tu gyvenime taip saugojai ir branginai, ir sunaudos [išlaistys] netgi brangų vyną [PERGALE], kuris kažkada buvo vertas tik šventikų [NUGALĖTOJŲ] stalo.

Tradiciskai pristatant mokslininką, dažniausiai minima tik jo mokslinė veikla. Gilesas MacDonoghas yra ne tik Vokietijos ar Europos istorijos žinovas; jis – vienas populiariausių gastronomijos ir jos istorijos žinovų, vynų vertintojas ir konsultantas bei dažnas BBC komentatorius tomis temomis. Istorikas visada lieka istoriku. Atsitiktinai Vienos knygų antikvariate surasta 1940 metų maisto receptų knyga jį paskatino parašyti puikų straipsnį *Ideology and Food in the Third Reich and the DDR*. Be to, G. MacDonoghas yra menininkas dailininkas, o jo kūryba apibūdinama kaip „architektūrinės fantazijos“.